

mazlarında onlara dua etmiştir (Müslim, "Mesâcid", 294-295). Nihayet Resûl-i Ekrem işkence altındaki müslümanları kurtarması için Velîd b. Velîd'i Mekke'ye gönderdi; onlar da umretü'l-kazâdan dönmekte olan müslümanlara katılarak Medine'ye geldiler. Bunu duyan Kureysîler, Hâlid b. Velîd başkanlığındaki bir grup Mekkeli'yi onları yakalamakla görevlendirdi. Ancak Usfân'a kadar giden takipçiler izlerini bulamayıp geri döndüler.

Hişâm b. Âs Hendek Savaşı'ndan sonraki bütün gazvelere katıldı. Hz. Ebû Bekir tarafından Herakleios'u İslâm'a davet amacıyla gönderilen heyet içinde yer aldı ve sözcülük görevini üstlendi. Hâlid b. Velîd kumandasında yalancı peygamber Tuleyha b. Huveylid el-Esedî üzerine gönderilen orduya katıldı ve yine Hâlid'in emrinde Ecnâdeyn Savaşı'na iştirak etti. Bir ara müslüman askerlerin gerilemekte olduğunu görünce, "Ey müslümanlar, gelin, gelin! Ben Hişâm b. Âs'ım. Cennetten mi kaçıyorsunuz?" diye bağıarak düşman saflarına daldı ve şehid düşünceye kadar çarpıştı (28 Cemâziyelevvel 13/30 Temmuz 634). Onun Yermük Savaşı'nda (15/636) şehid olduğu da rivayet edilmektedir.

Hz. Peygamber, "Âs'ın iki oğlu da mümindir" diyerek (*Müsned*, II, 304, 327, 353, 354) Amr ile Hişâm'a iltifat etmiş, Amr b. Âs da, "Allah onu şehid olarak kabul etti, beni etmedi" sözüyle kardeşinin şehâdetine imrendiğini belirtmiştir. Babaları Âs b. Vâil'in, ölümünden sonra 100 köle âzat edilmesini vasiyet etmesi üzerine Hişâm'ın elli köle âzat ettiği, Amr'ın ise bu hususu Resûl-i Ekrem'e sorduğu, onun da müslüman olmadan ölen kimseye bunun bir fayda sağlamayacağını söylediği belirtilmektedir (Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 16).

BİBLİYOGRAFYA :

Müsned, II, 304, 327, 353, 354; Müslim, "Mesâcid", 294-295; Ebû Dâvûd, "Veşâyâ", 16; İbn İshak, *es-Sîre*, s. 151, 207; İbn Hişâm, *es-Sîre* (Zekkâr), I, 246, 326-329; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, IV, 191-194; İbn Habîb, *el-Muḥabber*, s. 433; Belâzürî, *el-Büldân ve fütûḥuhâ ve aḥkâmuhâ* (nşr. Süheyl Zekkâr), Beyrut 1412/1992, s. 114, 132; Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, XII/3, s. 15; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, V, 401-402; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, III, 77-79; a.mlf., *Târîḥu'l-İslâm: 'Ahdü'l-ḥulefâ'i'r-râşidin*, s. 103-105; İbn Hudeyde, *el-Mişbâhu'l-muḍî* (nşr. Muhammed Azî-müddîn), Beyrut 1405/1985, I, 242-245; II, 97-99; İbn Hacer, *el-İşâbe*, III, 604; Zirikî, *el-A'lâm*, IX, 84.



SALİM ÖGÜT

HİŞÂM ed-DESTÜVÂÎ

(هشام الدستوائى)

Ebû Bekr Hişâm
b. Ebî Abdillâh Senber el-Basrî
(ö. 153/770)

Hadis hâfızı.

Hadis rivayetinin yanında ticaretle de meşgul olduğundan satmak istediği giyim eşyalarını Ahvaz'ın kasabalarından Destüvâ'dan getirdiği için Destüvâî veya Sâhibü'd-Destüvâî diye anılmıştır. Bu nisbeyi Destevâî şeklinde okuyanlar da bulunmaktadır (Mizzî, XXX, 216). Hişâm Katâde b. Diâme, Hammâd b. Ebû Süleyman, Yahyâ b. Ebû Kesîr, Eyyûb es-Sahtiyânî ve Ma'mer b. Râşid gibi muhaddislerden hadis almış, Katâde'nin hadislerini en iyi onun bildiği, Yahyâ b. Ebû Kesîr'in rivayetlerini kitapları kaybolan Evzâî'den daha iyi koruduğu kabul edilmiştir. Kendisinden hadis rivayet edenler arasında Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, Yezîd b. Hârûn, Abdurrahman b. Mehdî, Abdullah b. Mübarek, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, İsmâil b. Uleyye, Bişr b. Mufaddal, akranlarından Şu'be b. Haccâc, Nadr b. Şümeyl, Vekî' b. Cerrâh gibi muhaddisler bulunmaktadır.

Hâfızası son derece kuvvetli, güvenilir bir muhaddis olarak tanınan Hişâm'ın bu yönünü takdir eden Ahmed b. Hanbel ezberlediğini ondan daha iyi koruyan bir kimse bulunacağına ihtimal vermemektedir. Hadiste Hişâm'ın sözü üzerine söz söylenemeyeceğini belirten Şu'be de hocası Katâde'nin hadislerini Hişâm'ın kendisinden daha iyi muhafaza ettiğini belirtmiştir. Yahyâ el-Kattân ise bir hadisi Hişâm'dan dinledikten sonra artık onu başkasından duymanın o kadar önemli olmadığını söylemiştir. Hadis rivayetindeki bu konumu dolayısıyla kendisine "emîrü'l-mü'minin fi'l-hadis" unvanı verilmiştir.

Bazı kaynaklarda Hişâm'ın Kaderiyye'ye mensup olduğu zikredilmektedir (Mizzî, XXX, 221; Zehebî, *Tezkiretü'l-ḥuffâz*, I, 164). Ancak Kaderiyye'nin propagandasını yapmadığı, bu mezhebin önde gelenleri arasında yer almadığı veya daha sonra bu tür görüşlerinden vazgeçtiği için rivayetleri İmam Mâlik'in *el-Muvatta'*ı dındaki hadis kitaplarında yer almıştır.

Hişâm ed-Destüvâî, Allah rızâsı için hadis rivayet ettiğini ve âhirette ancak bu sayede kurtulabileceğini umduğunu söylemiştir. Allah korkusuyla çok ağıladığı ve bu sebeple gözlerini kaybettiği rivayet edilmektedir (Zehebî, *Tezkiretü'l-ḥuffâz*, I, 164).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 279-280; Buhârî, *et-Târîḥu'l-kebir*, VIII, 198; İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerḥ ve't-ta'dil*, IX, 59-61; İbn Hibbân, *Meşâhîr*, s. 158; Ebû Nuaym, *Hilye*, VI, 278-286; Hâtîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-aḥlâkı'r-râvî ve âdâbi's-sâmi'* (nşr. Mahmûd Tahhân), Riyad 1403/1983, I, 157; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, XXX, 215-223; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VII, 149-156; a.mlf., *Tezkiretü'l-ḥuffâz*, I, 164; a.mlf., *el-Muḡnî*, II, 771; a.mlf., *el-İber*, I, 169-170; İbn Hacer, *Tehzîbü'l-Tehzîb*, XI, 43-45; Abdülfettâh Ebû Gudde, *Ümerâ'u'l-mu'minin fi'l-hadis*, Halep 1411, s. 110; Wensinck, *el-Mu'cem*, VIII, 286.



İBRAHİM HATİBOĞLU

HİŞÂM b. HAKEM

(هشام بن الحكم)

Ebû Muhammed Hişâm
b. el-Hakem el-Vasîfî
(ö. 179/795)

Ca'fer es-Sâdık ve oğlu
Mûsâ el-Kâzım döneminde
İmâmîyye kelâmının
en önemli temsilcisi.

Vâsî'ta doğdu. Buradan Kûfe'ye gidecek Beni Şeybân kabilesi arasında yaşadı. Önceleri Cehm b. Safvân'a intisap ettiği, İslâm'ın tevhid ve nübüvvet görüşlerini çürütmeye çalışan Seneviyye'nin önemli isimlerinden Ebû Şâkir ed-Deysânî'nin öğrencisi olduğu rivayet edilmektedir (Ebû Ca'fer et-Tûsî, *İhtîyârü ma'rifeti'r-ricâl*, s. 278). Medine'de Ca'fer es-Sâdık'la görüşen Hişâm onun yakın ilgisine mazhar olduktan sonra Şî'a'ya geçti. Ardından Ebû Şâkir ve diğer Deysânîler'e karşı yürütülen münakaşalara katıldı. Kûfe'de meşhur İbâzî kelâmcısı Abdullah b. Yezîd ile ortak ticaret yaptı. 148'de (765) vefat eden Ca'fer es-Sâdık'ın büyük oğlu Abdullah'ın imâmetini reddederek Mûsâ el-Kâzım'ı destekledi ve onunla yakın münasebet kurdu.

Hişâm b. Hakem, Halife Hârûnürreşîd devrinde (786-809) Bağdat'a giderek ticaretle meşguliyetini burada da sürdürdü. Devrinin önde gelen Mu'tezile âlimlerinden Ebû'l-Hüzeyl el-Allâf ve Ebû Bekir el-Esam ile tartışmalar yaptı; hayatının son dönemlerinde Yahyâ b. Hâlid el-Bermekî'nin huzurunda yapılan kelâm münazaralarına katıldı, bir kısmına başkanlık etti. Bir rivayete göre Hârûnürreşîd, düşüncelerini zararlı bulduğu ve Mûsâ el-Kâzım'la olan ilişkilerini sakıncalı gördüğü için Hişâm'ı hapsedirdi. Bu yüzden bazı Şîiler, Mûsâ el-Kâzım'ın öldürülmesinden aşırı fikirleri dolayısıyla Hişâm'ı da sorumlu tutmuşlardır. Hârûnürreşîd tara-

findan Bermekî ailesinin nüfuzuna son verilmesinin ardından siyasi gelişmelerden kaygılanarak gizlenmek zorunda kalan Hişâm kısa bir müddet sonra öldü (179/795). Bazı rivayetlerde ölüm tarihi olarak 186 (802) veya 199 (814-15) yılları gösterilmişse de bunlar isabetli görülmemiştir. Nitekim Mûsâ el-Kâzım'dan sonra imam olan Ali er-Rızâ döneminde Hişâm'la ilgili hiçbir rivayete rastlanmamaktadır.

Cisim terimini cevhere yakın bir anlamda var olan her şey için kullanan Hişâm Allah'ı üç boyutlu, insan büyüklüğünde bir cisim kabul etmiştir. Hişâm'a göre Allah saf gümüş veya yuvarlak inci gibi parıltı veren bir nurdur. Mekân yokken Allah vardır; sonra O'nun hareketinden arş denilen kendi mekânı oluştu. Allah arşa temas eder ve onu tam olarak doldurur. Allah'ın rengi, kokusu ve dokunması vardır, fakat bunlar birbirinden farklı ve zâtından ayrı şeyler değildir. O mutlak renktir ve en güzel sûrete sahiptir. O'nunla cisimler arasında bu türden bazı benzerlikler olmasaydı cisimler kendisine delâlet etmezdi. Bu düşünceleri sebebiyle Hişâm Müşebbihe ve Mücessime'den sayılmış; hatta Gâliyye'den olmakla da suçlanmıştır. Kaynaklar, Hişâm b. Hakem'in bu antropomorfik görüşleriyle daha sonra benzer iddialarda bulunan Hişâm b. Sâlim el-Cevâlikî üzerinde etkili olduğunu belirtir.

Hişâm, Allah'ın sıfatları konusunda da yaygın kabullere uymayan görüşler ileri sürmüştür. Buna göre Allah'ın nesne ve olayları ezelde bilmesi mümkün değildir, çünkü bu takdirde onların da ezeli olması gerekirdi. Yine O'nun ilmi kulların ihtiyarî fiillerine önceden taalluk etmez, aksi halde insanlar için irade hürriyeti ve sorumluluktan söz edilemezdi. Allah toprağın altındaki gizli şeyleri, kendisinden yayılan ve toprağın derinliklerine nüfuz edebilen bir ışın sayesinde bilir. Kural olarak sıfatın da bir sıfatı olmaz; bu sebeple Allah'ın sıfatları başka sıfatlarla nitelenebilir; dolayısıyla O'nun hayat, sem', basar, irade, kudret gibi sıfatları için kadîm veya hâdis, zâtının aynı veya gayridir denemez. Kur'an'ın da yaratılmış veya yaratılmamış olduğu söylenemez; bununla birlikte Kur'an'ın okunması yaratılmıştır.

Kulların ihtiyarî fiilleri konusunda Hişâm'dan nakledilen görüşler çelişkilidir. Bir rivayette bu fiillerin Allah tarafından yaratıldığı belirtilirken diğer bir rivayette bunların şey veya cisim olmayıp mânalardan ibaret bulunmaları sebebiyle yarat-

maya konu teşkil etmedikleri ifade edilmiştir. Abdülkâhîr el-Bağdâdî'nin kaydettiğine göre Hişâm b. Hakem, daha sonra Nazzâm tarafından benimsenen bazı görüşler de ileri sürmüştür. Meselâ kelâmcılara ait genel bir telakki olan parçalanmayan cüz (atom) görüşünü reddetmiş, cisimlerin iç içe bulunması ve iki latif cismin aynı mekânı işgal etmesinin mümkün olduğunu söylemiştir (*el-Fark*, s. 68).

Hişâm'ın geliştirdiği imâmet düşüncesi İmâmiyye doktrininin esasını teşkil eder. Buna göre bütün dinî konularda herkese gerçekleri öğretecek olan, Allah tarafından hidayete erdirilmiş bir imama daima ihtiyaç vardır. İmam peygamberin vasîsi olup söz ve davranışlarında yanılmazdır; buna karşılık peygamberlerin vahiy ile uyarılmaları ve bu sayede hatalarını düzeltmeleri mümkün olduğundan günah işlemeleri de mümkündür. Hişâm, bu düşünceden hareketle Resûl-i Ekrem'in Bedir Gazvesi sonunda esirlerden fidye alınması sebebiyle günah işlediğini, fakat Allah tarafından bağışlandığını ileri sürer. Hişâm'ın peygamberlere imamlardan daha aşağı seviyede bir yer veren bu düşüncesi İmâmiyye arasında bile tekfire kadar varan bir eleştiriye sebep olmuşsa da kendisi bu kanaatinden vazgeçmemiştir. Hişâm'a göre Ebû Zer el-Gifârî, Ammâr b. Yâsir ve Mikdâd b. Esved gibi birkaç sahâbînin dışında İslâm ümmetinin çoğunluğu Ali'nin imâmetini kabul etmeyip Ebû Bekir'e biat ettiği için sapıklığa düşmüş ve irtidat etmiştir. Vâkîfe'nin mehdînin zuhurunu beklemesine de karşı çıkan Hişâm imamların kıyamete kadar Ali ve Fâtîma soyundan geleceğini, her imamın kendi halefini nassa dayanarak belirleyeceğini ileri sürmüştür. İmama itaat edenler gerçek mümin, karşı gelenler ise kâfirdir. İmamlar ve müminler takyye uygulamakla mükelleftirler. İmamın izin vermediği her türlü ayaklanma gayri meşrûdur. Sahâbe hakkında hüsnüzan beslemek gerekmez, zira onlar da birbirleriyle savaşmış, birbirini öldürmüşlerdir.

Hişâm'ın düşüncelerinde çok defa bir istikrarsızlık görülmektedir. Nitekim Eş'arî'nin naklettiğine göre Hişâm Allah hakkındaki düşüncesini bir yıl içinde beş defa değiştirmiştir (*Maḳālât*, s. 33). Hişâm'ın ölümünden sonra görüşleri öğrencileri Yûnus b. Abdurrahman, Muhammed b. Halîl es-Sekkâle, İbn Şâzân en-Nîsâbü'rî tarafından devam ettirilmişse de İmâmiyye hadisçilerinin yanında sonraki İmâmî kelâm ekolleri Hişâm ve takipçilerinin düşüncelerini reddetmişlerdir. Özel-

likle Mu'tezile kelâmının zaman içinde gelişip IV. (X.) yüzyıldan itibaren Şîa tarafından kabul görmesiyle Hişâm'ın Hişâmiyye (Hakemiyye) diye anılan ekolü tamamen ortadan kalkmıştır. Muahhar İmâmiyye doktrininde Hişâm'ın görüşlerinin tenkide tâbi tutulup reddedilmesine rağmen yine de bu mezhebin genel tavrı Hişâm'ın lehinde olmuştur.

Hişâm b. Hakem'in imâmet, tevhid ve diğer kelâm konularında muhaliflerine reddiye olarak kaleme aldığı otuz civarında eseri bulunduğu kaydedilmektedir. Bir kısmı *Kitâbü't-Tevhîd*, *Kitâbü'l-İmâme*, *Kitâbü'r-Red 'alâ aşhâbi'l-İsneyn*, *Kitâbü'r-Red 'alâ Hişâm el-Cevâlikî*, *Kitâbü'r-Red 'ale'z-zenâdıkâ*, *Kitâbü'r-Red 'alâ aşhâbi't-tabâ'î*, *Kitâbü'r-Red 'ale'l-Mu'tezile*, *Kitâbü'r-Red 'alâ Aristotâlis fi't-tevhîd*, *Kitâbü'r-Red 'alâ men kâle bi-imâmeti'l-mefzûl*, *Kitâbü'l-İhtilâfi'n-nâs fi'l-imâme* gibi başlıklar taşıyan bu eserlerden hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır (çalışmalarının geniş bir listesi için bk. İbnü'n-Nedîm, s. 224; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, s. 208). Onun *Kitâbü'l-İhtilâfi'n-nâs fi'l-imâme*'sinin Hasan b. Mûsâ en-Nevbahtî'nin *Fırâku's-Şî'a* adlı eserine kaynak teşkil ettiği sanılmaktadır. Hişâm'ın muhalifleriyle yaptığı tartışmaları Şîî ve Sünnî kelâm kitaplarında kısmen takip etmek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

- İbn Kuteybe, *Üyûnû'l-aḥbâr* (Tavîl), II, 157; a.mlf., *Te'vîlû muḥtelifi'l-hadîs* (nşr. M. Zührî en-Neccâr), Kahire 1386/1966, s. 48-49; Hayyât, *el-İhtisâr*, s. 37, 85, 101, 113, 114; Ebû Halef el-Kummî, *Kitâbü'l-Maḳâlât* (nşr. M. Cevâd Meşkûr), Tahran 1963, s. 88-89, ayrıca bk. neşreden in ta'likatı, s. 231-233; Nevbahtî, *Fırâku's-Şî'a*, s. 66; Eş'arî, *Maḳâlât* (Ritter), s. 31-33, 48, 207-208; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Tecedüd), s. 223-224; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 65-68; İbn Hazm, *el-Faṣl* (Umeyre), V, 40, 193; Ebû Ca'fer et-Tûsî, *el-Fihrist*, Beyrut 1403/1983, s. 207-208; a.mlf., *İhtiyârü ma'rifeti'r-ricâl* (nşr. Hasan el-Mustafavî), Meşhîd 1348 hş., s. 255-280; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 184-185; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 54; İbn Hacer, *Lisânü'l-Mizân*, VI, 194; Nûrullah et-Tüsterî, *Mecâlisü'l-mu'minin*, Tahran 1365, I, 358-371; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'e-tü'l-fikri'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1977, II, 168-207; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhi Fiğlalı), Ankara 1981, s. 234-237; A'yânü's-Şî'a, X, 264-265; A. S. Tritton, *İslâm Kelâmı* (trc. Mehmet Dağ), Ankara 1983, s. 77-80; Zirikî, *el-A'lâm*, VIII, 85; Abdullah Ni'me, *Hişâm b. el-Hakem*, Beyrut 1405/1985; "Hişâm", *İA*, V/1, s. 541; W. Madlung, "Hişâm b. al-Hakam", *El²* (İng.), III, 496-498.

